

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 14 (1912)

Artikel: Igl origin dil pelegrinadi de Ziteil
Autor: Tuor, P.
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882142>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 29.11.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Igl origin dil pelegriadi . . de Ziteil . .

da Dr. P. TUOR.

Denter ils pelegriadis ils pli agens e characteristics dil mund catolic sesanfla senza dubi il sanctuari de Ziteil en Sursaissa-romontscha. Lunsch viasi ellas alps de Salouf, denter las tschemas giganticas dil Piz Toissa e Piz Curver, bunamein 2500 m. sur mar, datier della regiun della neiv perpetna sesaulza leu da tschentaners enneu la pintga baselgia, dedicada a Nossadunna cun ina specia de hospeci, in sempel albiert per ils pelegriins. Sin liunga stentusa senda tras uauls e pradas, pastiras, palius e garvera setrain ils pelegriins onn per onn viasi tier il pitschen sanctuari per undrar leu quella, che vegn numnada la regina dil tschiel, e presentar a siu s. Fegl entras sia intercessiun lur basegns e munclaments, lur giavischs, speronzas ed engraziaments. Las numerusas inscripziuns, che cuvieran la miraglia, dattan perdetga dals schi differents motivs, che han rimnau cheu ils devozius ord tuttas valls grischunas.

Aunc ozildi pelegrineschan duront la stad, ils dis ch' il sanctuari ei aviarts, viasi en quei centrum religius grischun, tschiens e mellis, buca mo ord la vischinonza, mobein era ord las valladas pli allontanadas, la Dumliasca ed il Plaun, la Surselva e las parts tudestgas dil cantun. E bein enqualin aunc — jeu seregordel d' ina tatta de varga siatonta — refuseschan tuttas commodeivladats modernas e setrain a pei sper la lingia della viafier — sco ils pelegrins de Loreto — sin la liungurusa, pulvrusa strada atras la Dumliasca ed il Schyn entochen sper il pei dil quolm, perschuadi che las stentas ed il suadetsch dil viadi contribueschien ad urbir las grazias domandadas.

Bein enqualin vegn ad esser sedomandaus, danua deriva quei pelegrinadi? co ei il pievel grischun vegnius sin il pertratg ded edificar in sanctuari viasi en quella regiun isolada, miez morta, nua che mo pasters e catschadurs san schiglioc persequitar lur mira? Tgei ha giu la forza de metter en moviment ils batagliuns de pelegrins, che han duront treis tschentaners silmeins buca calau de frequentar quei sanctuari?

Ina raquintaziun populara, rasada ora en tuttas valladas catolicas de nies cantun, dat a nus la risposta immediata sin quellas damondas. Quella raquintaziun, che ha era anflau sia expressiun en vestgiu poetic, descriva a nus igl origin dil pe-

legrinadi de Ziteil. Tedleien l' entschatta della veglia canzun ella «Consolaziun dell' Olma pietusa»:

«Lein oz far in viadi
 Sin in quolm beinmarvegl
 En in schi ault selvadi,
 Che vegn numnaus Ziteil!
 Tgei grazia e tgei ventira
 Il bien pastur ha giu
 Sin quest quolm tonta urbida
 De ver la Mumma de Diu!

Igl onn, che dumbráva
 Melli tschun tschien otgonta,
 Dil temps ch' il muvel mava
 Tras quella gronda gonda,
 Giacum de Marmels fuva
 Il num dil bien pastur,
 Maria ad el compara
 En zun gronda splendor.

Cun vusch zun amureivla
 Cammond' a quei pastur
 De baghegiar in tempel
 Agli enten honor,
 Sch' ei vessen dubitonza
 Che quei fuss buca ver,
 Il tschiel vegn dar enzennas,
 Che tuts duessen crer.

Sin la medema maniera raquenta l' appariziun P. L. Burgener, Die Wallfahrtsorte der kath.

Schweiz, 1864, vol. I pag. 327 s., il qual numna pli exactamein il pastur: Jakob Dietegen von Marmels.

Malgrad ils datums e nums exactamein referi dalla raquintaziun populara po tuttina il spért critic e sceptic dil temps modern haver destedau en biars dubis vid la verdeivladat ed autenticitat de quella. Bein enqual po haver suspectau, contemplond las legendas semegliontas, che vegnan raschunadas dad auters santuaris en outras tiaras, ei seigi quei mo ina detga oriundamein originala dagl jester e transplantada tier nus e plaunsiu ligiada dalla fantasia dil pievel vid ina pintga caplutta, che pasturs havevan forsa da vegl enneu construiu e manteniu sin l' alp de Ziteil. Quella explicaziun, schege ch' ella corrispunda alla metoda applicada da biars schinumnai erudits moderns, ha adina pariu a mi inadmissibla ed jeu hai adina supponiu, che mo in fatg historic, conforms ne semeglionts a quel, che vegn raschunaus denter il pievel, hagi saviu dar naschientscha al pelegriadi de Ziteil. Ed jeu hai avon quort giu il plischer de discuvierer era in mussament scientific nundubitabel, il qual conferma compleinamein mia opiniun. Cheu, sco en outras caussas, ein buca quels stai sil ver, ils quals en lur quet e sabientscha imaginada cavan ora las ragischs della tradiziun populara, mobein quels, ils quals suondan ses fistitgs cun stema e veneraziun.

Ella biblioteca vaticana sesanflan denter ils immens scazis scientifics, ch' ils papas han rimnau, dus acts, che plaidan da Ziteil, ils quals portan la registratura: Nunz. Germ. vol 103, fol. 262 e 263. Omisdus acts ein screts en talian e duein cheu vegnir dai en libra translaziun romontscha.

En ina brev datada da Cuera, ils 6 de Fenadur 1580 rapporta il nunzi papal en Svizzeria, Giov. Francesco Bonomi, uestg de Vercelli, suenter haver plidau d' in fatg miraculus daventaus el cantun Sviz: «In' outra miracla, ne per meglier dir, appariziun della beatissima Purschala ei daventada cheu ella tiara dils Grischuns en Sursett, liug della Casa de Diu, denton catolics, dal qual Sia Sontgadat Illustrissima vegn a ver il rapport, che jeu hai fatg scriver oz giud la bucca dil «lantd-foch» de quei liug, il qual ei staus tier mei e ha supplicau mei, ch' jeu mondi a Sursett per visitar las baselgias ed admonir ils prers, e metter tut igl uorden, che a mi pari necessari, e ch' jeu vegni ad anflar gronda obedientscha ed inclinaziun de far il bien, cunzun pervia de quella nova miracla, sco els cloman ella, ed jeu mass leu segiramein ussa, sch' ei fuss buc, ch' jeu vi buca sesanflar absents da Cuera duront che questa dieta ei buca passada, mo sch' ei plai a Diu vegn jeu ad ir leu pli tard cun igl intent de cresmar e pervergier tut il pievel.»

Pli interessants e detagliaus ei il sura citau

rapport official digl ugau de Sursett, Albert, per mauns dil nunzi apostolic. El porta il datum de Cuera, mesiamna, ils 21 de Zercladur 1580. *) El secloma sco suonda:

«Oz ei treis jamnas, che, essend a Sursett ina matta de 18 onns ida sil quolm per encurir ensemen lenna, ei compariu ad ella ina dunna, pinga de statura, zugliau entuorn la fatscha in vel alv. Ella ha plidentau la giuvna sin tala maniera: «Va e di al pievel en la tiara de Sursett, che el hagi commess tonts puccaus, ch' ei sa buca pli vegnir surportau, e che sch' el semegliuri buc, Dieus vegli castigiar el grondamein, buca mo cun far seccar ils fretgs, mo era cun far murir il pievel, giuvens sco vegls, e che jeu possi buca pli rogar miu Fegl per els.» Denton, essend la dunna sparida, ha la matta buca ughiau de dir quei ad enzatgi, ed il di suenter, returnond ella el medem liug, ei ad ella danovamein comparida la medema dunna, che ha domandau ella, pertgei ella hagi buca detg al pievel, quei che ella havevi ordinau, e rispundend la matta, ella hagi buca astgau, tuorna ella a replicar il medem, mettend vitier, ch' ella deigi haver negina tema e dir al pievel, ch' el entscheivi a far penetienzia ed en special, ch' els mondien

*) Ina copia de quei act, che sesanfla entamaun de Sgr. inspectur de scola Anton Sonder a Salux, porta il datum dils 20 de Fenadur. Ei basta de comparegliar quei act cun la brev sura indicada dil nunzi per ver, che quei datum ei fauls.—Igl onn 1579—1580 fuva ugau de Sursett in cert Albert de Baselia (mira Grisch en Pelegrin, An. 10. p. 109).

en processiun cun las s. cruschs, che tgunschamein Dieus perduni lura lur puccaus. Ella deigi buca muncar quella gada de relatar al pievel tut quei ch' ella haveva commandau, schiglioc vegni ella sezza a vegnir castigiada. E nun havend malgrad tut quei la giuvna ughiau de publicar quella caussa, duront ch' ella steva la notg suenter en létg sper sia mumma, ha ina vusch entschiet a clamar: o giuvna, ed udend la mumma questa vusch per la secunda gada, ha ella rispundiu: tgi cloma? e vegnend rispundiu ad ella, ch'ella clomi buca lezza, mo bein la matta, ha la mumma destadau quella e la vusch ha replicau il medem sco las duas outras gadas. Sin quei ha la mumma domandau la feglia: tgei che seigi daventau plinavon e sche la dunna havevi gia plidau cun ella pli baul. Suenter haver udiu tut, ha la mumma raquintau il di suenter tut ad in' outra dunna, la quala ha rapportau il medem a siu um, ed igl um ei jus e ha fatg de saver agl ugau (landvogt) de quella dertgira. Per quei motiv ha igl ugau examinau mumma e feglia e havend udiu la verdat, ha el ordinau, ch' ins fetschi las processions, allas qualas mintgamai pli che trei melli personas han priu part.

E fatga l' emprema processiun el liug della appariziun el termin ded otg dis, essend in giuven de 15 onns jus sin in auter quolm era en la tiara de Sursett, eis el arrivaus sper ina pintga

fontauna, nua ch' el ha viu ina dunna en schenu-
glias en oraziun, e pegliond tema, ha el vului tur-
nar anavos e clamar dus umens, che fuvan vegni
si cun el e stevan empau pli daluntsch, sinaquei
ch' els vesien era la dunna. Quella cloma denton
amureivlemein el neutier e di il medem, ch' ella
haveva detg a quella matta, mettend vitier. che
ella cali buca de rugar siu feagl per quei pievel,
pertgei ch' ei seigi basegns, ch' els seconvertien
daveras e continueschien a far las processions, sco
els han giu entschiet, schiglioc vegni ella senza
buc a vegnir exaudida. El moment ch' ella ei spa-
rida, ha el viu, ch' ella haveva in schenuagl tgie-
tschen, ual sco sch' ella havess vului mussar ded
endirar breigia enten il far oraziun. Suentar ch'el
ei staus jus naven e ha giu fatg paucs pass eis
el seviults anavos per ver la dunna, mo ella fuva
gia sparida.

E suenter ch' ins ha entschiet a far las pro-
cessions, han tuts ils fretgs della tiara, che secca-
van dal tuttafatg, entschiet a vegnir verds puspei
e dar speranza d' ina fetg buna raccolta.»

Aschilunsch il rapport digl ugau de Sursett,
che nus savessen quasi numnar in protocol offi-
cial dell' appariziun de Ziteil. Il nunzi Bonomi para
ded esser vegnius vivamein empessionaus dalla
raquintaziun ed al fin humanist ha ella pariu ded
offrir in excellent tema per in' ovra poetica. Nus
havein aunc anflau in tierz act, buca ord la bi-

biblioteca vaticana, mobein ord la schinumnada Casanatense, medemamein a Roma, dataus dals 20 de Fenadur 1580. En quei act vegn ei zvar buc expressamein numnau ne descret Ziteil mo ei para a mi, che ei sappi esser negin auter raschieni, che de quei liug. La brev secloma: «Jeu termettel sur da quei aunc enzaconts vers elegics, ils quals jeu hai fatg sin viadi a Fürstenburg, sur ded ina nova compariziun della Beatissima Purschala, schege che jeu hai midau de bia silsuenther e mess vitier enqual caussa, mo pér memia han ils scarvons ussa buca peda de scriver giu in auter exemplar entir. Mo cura che nus essan lu pli tard ensemen, sas ti pli commodeivlamein mirar tut, pil moment pos ti gustar quei cheu ed jeu suppli cheschel tei de nudar si diligentamein, sche ti anflas zatgei vengonz ded esser corregiu.» Sco autras brevs egl archiv vatican demuossan fuva il nunzius jus a Fürstenburg empau avon ils 15 de Fenadur e returnaus ual entuorn ils 20. La brev era pia vegnida scretta sin viadi de retuorn.

Malgrad tutta breigia e la premura era de plirs amitgs a Roma eis ei entochen ussa buca reussiu a mi ded anflar la poesia, dalla quala il nunzi plaida, l'emprema poesia sur Ziteil, componida d'in dils pli fins talents della scola humanista! Possi igl avegnir trer alla glisch era quei prezius document per il pelegrinadi de Ziteil!

*

*

*

Igl intent de nossa lavur fuva mo de far enconuschents al pievel catolic ils acts, ils quals fuorman il fundament historic per il peleginadi de Ziteil, surschond ad auters, pli clamai che nus, de dilucidar, interpretar lur valeta. Tuttina savein nus buca sabstener de far attents sin duas caussas:

1. Che quels acts porschan era glisch sur bein enqual punct, sur il qual la tradiziun historica deva negin sclariment. Aschia selai p. ex. ussa il datum dellas appariziuns stabilir cun gronda exactadat. Il rapport digl ugau de Sursett ei dils 21 de Zercladur 1580. Las appariziuns alla matta han giu liug ual treis jamnas avon, pia ils 31 de Matg, igl 1 e 2 de Zercladur. L'emprema processiuon ei vegnida fatga l'jamna suenter denter ils 3 e 10 de Zercladur. La compariziun al giuven a Ziteil ei daventada quort suenter quest'emprema processiuon, pia entuorn ils 11 e 12 de Zercladur. Cerca in'jamna suenter ei gia nies rapport official al nunzi vegnius redegius. Nus vesein pia, che nos acts stattan fetg datier dils evenements, ch'els constateschan, e possedevan consequentamein ton pli gronda peisa historica.

2. Che la raquintaziun officiala conferma sin maniera veramein remarcabla tut igl essenzial della tradiziun populara: Il mat de 15 onns, la fontauna sill'alp, il medem contegn dils plaids de Nossadunna, il medem success miraculus. Sche quei rapport porscha surdequei aunc enqual' circum-

stanzia, dalla quala il pievel seregorda buca pli suenter treis tschantaners, eis ei buca de sesmervegljar. Aschia para, silmeins il pievel en general, de saver nuot pli dellas appariziuns alla giuvna, la quala, per tumaletgadat, ha buca exequiu las ordras retschartas. Ei selai tgunschamein capir, che questas empremas appariziuns, las qualas han buca giu pli gronda consequenza, ein curdadas en emblidanza e vegnidas umbrivadas dalla secunda appariziun al giuven a Ziteil, suenter che las processions ein vegnidas fatgas en quest liug e che la baselgia ei vegnida construida leu.

* * *

Nus savein buca concluder nossa lavur, senza remarcar aunc in' impurtonta coincidenza, l' appariziun de Ziteil e la viseta de s. Carli Borromeo a Mustér, omisdus evenements succedi el medem onn 1580. Quei che la viseta de s. Carli ha muntau per la Surselva, in resvegl dil spért catolic, in rempar encunter la progressonta apostasia, quei ha l' appariziun de Ziteil muntau per il secund centrum catolic el Grischun, la Sursaissa romontscha. Ch' ins creigi tgei ch' ins vegli sur la appariziun sezza, quei vegn negin scrutatur obiectiv a saver snegar, ch' ella hagi, sco il nunzi Bonomi sa gia constatar quort suenter il schabetg, confirmau el contuorn e lunsch sur ora il spért de fideivladat enviars la cardientscha artada, carschentau la pietat, reformau e megliurau la moralitat de suprastonts e pievel sursettès.

